

BIBΛIOKPIΣΙΑ

J. Schwartländer / D. Willoweit (Hrsg.), *Das Recht des Menschen auf Eigentum*. Tübinger Universitätschriften Forschungsprojekt Menschenrechte Band 3. Kehl am Rhein/Strassburg, N.P. Engel Verlag, 1983 σσ. VI, 180.

Το ερευνητικό πρόγραμμα «Ανθρώπινα Δικαιώματα» (Πανεπιστήμιο της Τυβίγγης) που ιδρύθηκε και διευθύνεται από τον καθηγητή της φιλοσοφίας J. Schwartländer¹) διέπεται από την αρχή ότι είναι αναγκαία η φιλοσοφική, διεπιστημονική και πολιτική συζήτηση των ερωτημάτων που προκύπτουν από τις διάφορες θεμελιώσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, και διοργανώνει σε τακτά διαστήματα συμπόσια με σχετικά θέματα. Τα συμπόσια αυτά αποτελούν διαμεσολαβητικές βαθμίδες διαλογικού και ερμηνευτικού χαρακτήρα και έχουν ως στόχο να συμβάλουν στη διαμόρφωση ευρύτερης ανθρωπιστικής στρατηγικής για την πρακτική και πραγματική αναγνώριση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στους διαφόρους τομείς της κοινωνικής ζωής.

Ο τόμος που αναφέρεται στο ανθρώπινο δικαίωμα της ιδιοκτησίας περιέχει τμήμα των εισηγήσεων ενός συμποσίου που διοργανώθηκε στα πλαίσια του προγράμματος «Ανθρώπινα Δικαιώματα». Είναι αφιερωμένος στη μνήμη του επιφανούς νομικού Ludwig Raiser (1904-1980) που είχε συνεργαστεί στην αποκρυστάλλωση των αρχών του ερευνητικού προγράμματος και είχε συμμετάσχει στο συμπόσιο, πέθανε όμως, ενώ τυπωνόταν ο τόμος αυτός.

Όπως αναπτύσσουν οι εκδότες στην «Εισαγωγή» (σσ. 1-6), καθένα από τα ανθρώπινα δικαιώματα προβάλλει την αξίωση για τον σεβασμό της αξιοπρέπειας του ανθρώπου, η οποία αποτελεί και τη ρυθμιστική αφετηρία για να εξανθρωπιστεί η νεότερη ιστορία και να γίνει κατανοητή ως ιστορία ελευθερίας. Ο σεβασμός όμως των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ως σεβασμός προς την αξιοπρέπεια του ανθρώπου συνεπάγεται αναγκαία και το επείγον αίτημα για την πρακτική και την πραγματική αναγνώριση των προϋποθέσεων εκείνων, οι οποίες

---

1. Εκτός από τα άρθρα για τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα οποία δημοσίευσε ο J. Schwartländer για τα ανθρώπινα δικαιώματα, έχει εκδώσει και τους εξής τόμους με εισηγήσεις (και δικές του) για το ίδιο θέμα: *Menschenrechte. Aspekte ihrer Begründung und Verwirklichung*. Tübingen, 1978.- *Menschenrechte und Demokratie*. Tübingen, 1981.- *Modernes Freiheitsethos und christlicher Glaube*. München, 1981.- H. Ryyffel / J. Schwartländer (Hrsg.), *Das Recht des Menschen auf Arbeit*. Kehl am Rhein / Strassburg, 1983 καθώς και τον τόμο που παρουσιάζεται με αυτή τη βιβλιοκρισία.

επιτρέπουν στον άνθρωπο να αναπτύξει υπεύθυνα την προσωπικότητά του ως ελεύθερο ον μέσα στα πλαίσια μιας κοινότητας. Αν το δικαίωμα της ιδιοκτησίας συνδέεται άμεσα με αυτή τη συστατική προοπτική του ανθρώπου, αν δηλ. το δικαίωμα της ιδιοκτησίας είναι οπωσδήποτε ανθρώπινο δικαίωμα της ιδιοκτησίας, είναι σήμερα σημείο αμφιλεγόμενο όχι μόνον διότι η χρήση όλων των αγαθών της κοινωνικής ζωής δεν μπορεί να υπαχθεί στην παλιά έννοια της ιδιοκτησίας αλλά και διότι το δικαίωμα της ιδιοκτησίας βρίσκεται σε πολωτική σχέση προς το δικαίωμα της εργασίας. Η σχέση αυτή γίνεται φανερή στις αντιτιθέμενες θεωρίες των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, δηλ. στη φιλελεύθερη και στη σοσιαλιστική. Οι εισηγήσεις που περιλαμβάνονται στον τόμο φέρνουν σε φως τα προβλήματα και τα ερωτήματα που προκύπτουν από αυτόν τον συσχετισμό.

Ο Dietmar Willoweit (Πανεπιστήμιο της Τυβίγγης) στην εισήγησή του «Οι ιστορικές μεταβολές στην τάξη της ιδιοκτησίας και η σημασία τους για τη συζήτηση για τα ανθρώπινα δικαιώματα» (σ.7-18) διαπιστώνει ότι στη σύγχρονη κοινωνία η ιδιοκτησία της γης έχει χάσει την πρωταρχική λειτουργία της. Έχει παρουσιαστεί μια νέα μορφή ιδιοκτησίας, που πρέπει να προσδιοριστεί ως κοινωνική και δικαιοκή βασική σχέση που εξασφαλίζει στοιχειώδεις όρους ζωής. Επομένως η έννοια της ιδιοκτησίας δεν περιλαμβάνει μόνον πράγματα (με την έννοια που τους δίνει ο αστικός κώδικας) αλλά και δικαιώματα, όπως είναι π. χ. η δικαιοκή απαίτηση της θέσης εργασίας η της κοινωνικής ασφάλισης. Ο εισηγητής παρατηρεί ότι οι ιστορικές μεταβολές επιβάλλουν ιδιαίτερη προσοχή, γιατί δεν δικαιολογούνται ούτε ο υπερϊστορικός προσδιορισμός της έννοιας της ιδιοκτησίας ούτε η αναγωγή του νοήματος της ανθρώπινης ύπαρξης μηχανικά στο σύνολο των αγαθών που είναι στη διάθεσή της.

Ο Reinhard Brandt (Πανεπιστήμιο του Μαρβούργου) ανέπτυξε το θέμα «Ανθρώπινα δικαιώματα και θεωρία περί αγαθών. Όψεις της ιστορίας του δικαιώματος της ζωής, της ελευθερίας και της ιδιοκτησίας» (σ. 19-31). Ο εισηγητής επιστρά την προσοχή στην ευρύτητα του φιλελεύθερου ανθρώπινου δικαιώματος που στην κλασική διατύπωση του Locke περιλαμβάνει το δικαίωμα στη ζωή, στην ελευθερία και στην περιουσία. Η διερεύνηση της ιστορικής γένεσης της διάκρισης αυτής οδηγεί στην πλατωνική διάκριση σώματος, ψυχής και «ἐκτὸς ἀγαθῶν», η οποία είναι αναγνωρίσιμη σε πολλές νεότερες θεωρίες. Οι μετασχηματισμοί του δικαιώματος της ιδιοκτησίας στον αγγλοσαξωνικό χώρο είχαν ως συνέπεια να χάσει η ιδέα του δικαίου τον πρωταρχικό χαρακτήρα της και να μεταβληθεί σε επιφαινόμενο του συμφέροντος. Η φιλοσοφία του Kant μπορεί να αποτελέσει εναλλακτική λύση, αφού διορθωθεί το λάθος της που συνίσταται στο ότι η γενική βούληση στο δίκαιο του κράτους συλλαμβάνεται κατά το πρότυπο της βούλησης των ιδιοκτητών.

Ο Wolfgang Schild (Πανεπιστήμιο του Bielefeld) παρουσίασε τις «Θεμελιώσεις της ιδιοκτησίας στην πολιτική φιλοσοφία των αστών. Locke - Kant

Hegel» (σσ. 33-60). Κατά την άποψή του η θεωρία του Locke παρουσιάζει προβλήματα στην ανθρωπολογική θεμελίωσή της, ενώ τα θεολογικά επιχειρήματά της δεν είναι σήμερα δεσμευτικά. Ο Kant συνδέει βέβαια το δικαίωμα της ιδιοκτησίας όχι μόνον με την ιδέα του δικαίου αλλά κυρίως με την αξιοπρέπεια του ανθρώπου. Αφήνει όμως άλυτο το συναφές ερώτημα για τη σχέση του φυσικού και του θετικού δικαίου. Ο Hegel συζητάει αυτό το ερώτημα μεταμορφωμένο σε πρόβλημα για τη σχέση της αστικής κοινωνίας (και του κράτους ανάγκης) με το κράτος του λόγου και θεωρεί τη διαμεσολάβησή τους έργο της ηθικής βούλησης. Αυτό είναι και το πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορούν να συζητηθούν τα ανθρώπινα δικαιώματα, αφού όμως ληφθούν υπόψη τα ανθρωπολογικά επιχειρήματα και η ιστορική στιγμή με τις συγκεκριμένες αντιλήψεις.

Ο Hans Ryffel (Ανωτάτη Σχολή Διοικητικών Επιστημών του Spreyer) στην εισήγησή του «Το περιεχόμενο της ιδιοκτησίας σε αναφορά προς τα ανθρώπινα δικαιώματα από τη σκοπιά της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας» (σσ. 61-81) δέχεται ότι η ανθρωπολογική θεμελίωση του δικαιώματος της ιδιοκτησίας είναι ανεπαρκής, γιατί το δικαίωμα της ιδιοκτησίας συνδέεται και με την ελευθερία, την οποία όμως δεν μπορεί να θεμελιώσει η φιλοσοφική ανθρωπολογία. Εξάλλου και η ιστορική εξέλιξη έχει παραμερίσει πολλά από τα στοιχεία της ανθρωπολογικής σημασίας του δικαιώματος αυτού και επιπλέον ανέδειξε νέες μορφές ή μάλλον (υποκατάστατα) της ιδιοκτησίας, όπως είναι η εξασφάλιση της θέσης εργασίας, η κατοικία με ενοίκιο ή οι κοινωνικές παροχές. Η συνέπεια είναι ότι το ερώτημα για το «ίδιον» που συνδέεται με την ιδιοκτησία πρέπει να τεθεί εκ νέου, ενώ η ανισότητα στην ιδιοκτησία γενικά καθιστά προβληματική την προβολή του δικαιώματος της ιδιοκτησίας ως ανθρώπινου δικαιώματος.

Ο Johannes Schwartländer (Πανεπιστήμιο της Τυβίγγης) στην εισήγησή του «Η "ελεύθερη ιδιοκτησία" και η σημασία της σε σχέση με τα ανθρώπινα δικαιώματα» (σσ. 83-108) διαπιστώνει την αμφισημία του φιλελεύθερου δικαιώματος της ιδιοκτησίας: Κατέστησε βέβαια δυνατή την εμφάνιση του ανθρώπινου δικαιώματος της ιδιοκτησίας, τη σύνδεσή του με την ηθική αυτονομία του ανθρώπου και με την ιδέα του δικαίου και συνέβαλε στη διασάφηση της έννοιας της πολιτικής ελευθερίας. Συγχρόνως όμως πρόβαλε την εξατομίκευση σε βάρος της κοινότητας, τόνισε υπερβολικά τον οικονομικό παράγοντα σε βάρος άλλων συστατικών στοιχείων της ανθρώπινης ζωής και οδήγησε στη σύγχυση της οικονομικής κυριαρχίας πάνω στα πράγματα με την πολιτική κυριαρχία. Βέβαια στη σύγχρονη κοινωνία παραμένει άλυτο το πρόβλημα για τη συμμετοχή όλων στη βιομηχανική οικονομία. Αλλά δεν είναι δυνατό να απορριφθεί κάθε μορφή ιδιοκτησίας. Μια θεωρία των ανθρώπινων δικαιωμάτων πρέπει συνεπώς να επαναπροσδιορίσει το ανθρώπινο δικαίωμα της ιδιοκτησίας ως στοιχείο ανέλιξης της προσωπικής ελευθερίας όχι μόνο στην ιδιωτική σφαίρα της ζωής αλλά και στα πλαίσια κοινωνικής και αλληλέγγυας ευθύνης και συμμετοχής.

Ο Ernst Vollrath (Πανεπιστήμιο της Κολωνίας) στην εισήγησή του «Μπορεί να θεμελιωθεί το δικαίωμα της ιδιοκτησίας ως ανθρώπινο δικαίωμα;» (σσ. 109-120) θεωρεί ότι μπορεί κανείς να απαντήσει καταφατικά στο ερώτημα αυτό, μόνον αν θεμελιώσει το δικαίωμα της ιδιοκτησίας ως δικαίωμα που προσδιορίζει το είναι του ανθρώπου μέσα στον κόσμο ως κόσμο κοινό για τους συνανθρώπους. Η θέση του Vollrath είναι ότι το δικαίωμα αυτό μπορεί να θεμελιωθεί ως ιδιοκτησία στο δίκαιο και στα δικαιώματα, δηλ. ως δικαίωμα συμμετοχής σε ένα κόσμο δικαίου, στον οποίο δεν αμφισβητείται η ανθρώπινη ύπαρξη ούτε εγκαταλείπεται αβοήθητη στους καθοριστικούς προσδιορισμούς της.

Ο Ludwig Raiser (άλλοτε καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Τυβίγγης) είχε αναπτύξει το θέμα «Η ιδιοκτησία ως δικαίωμα του ανθρώπου» (σσ. 121-128). Στην εισήγησή του αναλύει τις δυσκολίες που υπάρχουν μέσα στα πλαίσια του διεθνούς δικαίου για την αποκρυστάλλωση μιας ενιαίας αντίληψης για το ανθρώπινο δικαίωμα στην ιδιοκτησία και υπογραμμίζει ότι είναι αναγκαίο να εξεταστούν και οι πολιτιστικές διαφορές που υπάρχουν στην αντίληψη για την ιδιοκτησία. Κατά τη γνώμη του η αντίληψη για την προσωπική ιδιοκτησία, όπως έχει διαμορφωθεί στις σοσιαλιστικές χώρες, μπορεί να αποτελέσει την αφετηρία για τη δημιουργία μιας κοινής, ευρύτερης αντίληψης για το ανθρώπινο δικαίωμα της ιδιοκτησίας.

Ο Eike H. Riedel (Πανεπιστήμιο του Κιέλου) στην εισήγησή του «Η εγγύηση της ιδιοκτησίας ως πρόβλημα της γενικής θεωρίας περί κράτους και του συνταγματικού δικαίου με παράδειγμα τη Μεγάλη Βρετανία» (σσ. 129-150) αναπτύσσει το θέμα συνδυάζοντας τις αγγλικές θεωρίες του δικαίου με τη φιλοσοφία που τις προετοίμασε και τις επηρέασε περισσότερο, δηλ. με τη φιλοσοφία του Locke. Ο εισηγητής διαπιστώνει ότι η θεωρία του Locke και η σύγχρονη πραγματικότητα του δικαίου της Μ. Βρετανίας αφήνουν ανοιχτά ερωτήματα. Οι σύγχρονες όμως συζητήσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα οδηγούν στην άποψη ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα αποκτούν ισχύ, όταν κατοχυρωθούν με το δίκαιο, άποψη ακριβώς που πλησιάζει προς τις αντίστοιχες αντιλήψεις της ηπειρωτικής Ευρώπης.

Ο Klaus Westen (Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου) στην εισήγησή του για «Το δικαίωμα της ιδιοκτησίας στα σοσιαλιστικά κράτη» (σσ. 151-168) διευκρινίζει ότι η μαρξιστική θεωρία δεν στρέφεται εναντίον της ιδιοκτησίας γενικά αλλά εναντίον της ιδιωτικής ιδιοκτησίας στα μέσα της παραγωγής. Συνεπώς υπό ορισμένες προϋποθέσεις μπορεί να λεχθεί ότι και η μαρξιστική θεωρία δεν απορρίπτει εντελώς το δικαίωμα της ιδιοκτησίας. Ο ίδιος παρουσιάζει τις μορφές της σοσιαλιστικής ιδιοκτησίας και αναλύει πιο διεξοδικά την προσωπική ιδιοκτησία στη διάκρισή της από την ιδιωτική ιδιοκτησία.

Ο τόμος συμπληρώνεται με πίνακες προσώπων και πραγμάτων και με σύντομα βιογραφικά σημειώματα των εισηγητών. Όπως δείχνουν οι εισηγήσεις, ο προσδιορισμός του δικαιώματος της ιδιοκτησίας ως ανθρωπίνου δικαιώματος είναι σήμερα προβληματικός. Η «νέα ιδιοκτησία» που παίρνει τη μορφή συμμετοχικών δικαιωμάτων επιβάλλει αναθεωρήσεις, ενώ εξάλλου η κατάσταση στις χώρες του τρίτου κόσμου επιβάλλει την κριτική του δικαιώματος της ιδιοκτησίας. Αλλά μια θεωρία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που επιδιώκει να διασαφήσει το περιεχόμενο ελευθερίας των δικαιωμάτων αυτών, πρέπει αναπόφευκτα να προσδιορίσει και το πώς συνδέεται το «έχειν» με το «είναι» στην περίπτωση της ιδιοκτησίας μέσα στον σύγχρονο κόσμο.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ